

สถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี

Status and Political Role of Noble Ladies in The Royal Court in Thonburi Period

ธีรนนท์ ธีระธนากร*

Theranun Therathanakorn

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี ดำเนินการวิจัยด้วยการศึกษาจากเอกสาร โดยยึดระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ในการดำเนินการวิจัย ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญ คือ การศึกษาทบทวนตรวจสอบเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร ทั้งหลักฐานชั้นต้นและชั้นรอง การวิพากษ์หลักฐาน วิพากษ์ข้อมูล ตีความข้อมูล สังเคราะห์และวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี ได้แก่ หม่อมเจ้ามิตร หม่อมเจ้ากระจาด หม่อมเจ้าอุบล หม่อมเจ้านิมิต เจ้าจอมนิมิต หรือกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์ รวมถึงเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ มีสถานภาพเป็นภรรยาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อีกทั้งยังมีชาติกำเนิดเป็นชนชั้นสูง ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองในฐานะลูกสาวหรือหลานสาว สถานภาพดังกล่าวส่งผลให้ผู้หญิงชนชั้นสูงข้างต้นมีบทบาททางการเมืองในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง

คำสำคัญ: ผู้หญิงชนชั้นสูง, ราชสำนักสมัยธนบุรี, สถานภาพและบทบาททางการเมือง

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี

Lecturer, Bachelor of Education Program in Social Studies, Dhonburi Rajabhat University,

e-mail: theranun.t@dru.ac.th

Received: September 19, 2022 **Revised:** October 25, 2022 **Accepted:** October 28, 2022

Abstract

The objective of this historical research was to study the status and political roles of the noble ladies in the Thonburi royal court. This research study was documentary research. That was in accordance with the Historical Approach, with important steps, including the study of historical documents and written evidence both primary and secondary evidence, criticizing of evidence, criticizing data, data interpretation, synthesis and analysis of data from various documents and evidence to compile research reports presented through analytical description. The major findings revealed that the noble ladies in the Thonburi royal court, including Her Serene Highness Princess Mittr, Her Serene Highness Princecess Krajad, Her Serene Highness Princecess Ubon, Princess Chim, or Krom Borijapakdee Srisudarak including Somdet Phra Chao Boromawong Thoe Chao Fa Chim Yai. Each had the status of being the wife of Somdej Phra Chao Krung Thonburi. They also had elite origin and were related to kinship with political and administrative powers as daughters or granddaughters. The status of noble ladies above could lead to play a political role in the form of being part of the policy making, building relationships and political networks.

Keywords: noble ladies, Thonburi royal court, status and political role

บทนำ

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ ความเป็นมาที่ยาวนาน โดยพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่าเป็นผลงานของผู้คนทั้งชายและหญิงในสังคมทุกยุคทุกสมัย ที่ต่างก็มีบทบาทหน้าที่ทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและส่วนรวม เพื่อให้สังคมดำรงอยู่ สามารถสืบทอดวัฒนธรรมให้ยั่งยืนต่อไป ทว่าการมีบทบาทหน้าที่ของผู้คนทั้งหญิงและชายในสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะสังคมไทยในอดีต ไม่ใช่สิ่งที่แต่ละบุคคลจะสามารถกระทำได้ตามความพอใจหรือความต้องการของตน หากแต่จะต้องกระทำตามวัฒนธรรมที่สังคมกำหนดขึ้น

สถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งที่สังคมในทุกยุคทุกสมัยสร้างขึ้นให้สอดคล้องวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ และนำมาใช้ในการจัดระเบียบทางสังคมในลักษณะของการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้แก่สมาชิกโดยพิจารณาจากความแตกต่าง เช่น อายุ เพศ ลำดับเครือญาติ ชนชั้น ตำแหน่ง ความสามารถ วงศ์ตระกูล การศึกษา เพื่อให้สมาชิกแต่ละคนรู้ฐานะ ตำแหน่ง ระดับความสูงต่ำ สิทธิ อำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบ ตลอดจนแนวทางการประพฤติปฏิบัติในการอยู่ร่วมหรือติดต่อสัมพันธ์กันที่ถูกต้องเหมาะสม สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคม โดยทุกคนในสังคมจำเป็นจะต้องปฏิบัติตามสถานภาพและบทบาทของตนเพื่อให้เป็นที่ยอมรับ และสามารถอยู่ร่วม ติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ได้อย่างราบรื่น

สังคมไทยในอดีตมีวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของคนชั้นและวงศ์ตระกูล อีกทั้งยังมีความคิดความเชื่อที่ว่าผู้หญิงกับผู้ชายนั้นแตกต่างกันโดยธรรมชาติ ดังนั้น เพศ ชนชั้น และวงศ์ตระกูลจึงเป็นสิ่งที่สังคมไทยนำมาใช้ในการกำหนดสถานภาพ และแบ่งแยกบทบาทหน้าที่ รวมถึงพื้นที่ในการแสดงบทบาทของผู้หญิงและผู้ชายในแต่ละชนชั้น ผู้หญิงส่วนใหญ่ของสังคมไทยในอดีตจึงมักถูกกำหนดให้มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้ดูแลปรนนิบัติ รับใช้ เชื้อฟักพ่อแม่ เครือญาติ สามี ดูแลลูกอยู่ในพื้นที่ของบ้านและครอบครัว ในขณะที่ผู้ชายจะถูกสังคมกำหนดให้มีบทบาทภายนอกบ้าน มีบทบาทหน้าที่ในเรื่องที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง และการสงคราม การกำหนดสถานภาพและแบ่งบทบาทหน้าที่ดังกล่าวทำให้ข้อมูลหลักฐาน เอกสาร และผลงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์กระแสหลักส่วนใหญ่ รวมถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จำนวนมากเป็นเรื่องราวที่มุ่งศึกษาอธิบายเกี่ยวกับบทบาทของผู้ชาย โดยเฉพาะผู้ชายในกลุ่มชนชั้นปกครอง เช่น พระมหากษัตริย์ ขุนนาง นักรบ แม่ทัพนายกอง โดยหากมีการกล่าวถึงเรื่องราวและบทบาทของผู้หญิงก็มักเป็นไปในลักษณะที่ผูกติดมากับเรื่องราวของผู้ชาย มิได้มีความมุ่งหมายอย่างเจาะจงที่จะศึกษา วิเคราะห์บทบาทของผู้หญิงเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงอย่างแท้จริง ทั้งนี้ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะมีผลงานการศึกษาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สตรีที่มุ่งให้ความสนใจกับแง่มุมต่าง ๆ ของผู้หญิงในอดีตมากขึ้น แต่องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สตรีไทยก็ยังขาดความสมบูรณ์และยังมีประเด็นที่ให้การศึกษายู่อีกเป็นจำนวนมาก

จากการศึกษาตรวจสอบผลงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทยในอดีต ทำให้ผู้วิจัยพบว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มักเป็นผู้หญิงที่อยู่ในวงศ์ตระกูลของพระมหากษัตริย์ ขุนนาง หรือเจ้าเมือง ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ขุนนาง หรือเจ้าเมืองในฐานะของการเป็นมารดา ภรรยา ลูกสาว รวมถึงพี่สาว น้องสาว หลานสาว ทำให้ผู้หญิงชนชั้นสูงปรากฏตัวตนและเรื่องราวในหน้าประวัติศาสตร์ อีกทั้งยังมีโอกาสที่จะแสดงบทบาททางการเมืองได้ ทว่าผลงานการศึกษาทางประวัติศาสตร์ไทยที่เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเป็นผลงานที่ศึกษาอธิบายสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่ปรากฏผลงานการศึกษาที่มุ่งนำเสนอเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยธนบุรี ทั้งนี้เนื่องมาจากสมัยธนบุรีมีระยะเวลาเพียง 15 ปี มีเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำหรับการศึกษาวิเคราะห์ค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ที่สำคัญสมัยธนบุรียังรับเอาลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมสมัยอยุธยามาใช้อีกหลายประการ ทำให้สมัยธนบุรีมักถูกมองว่าไม่มีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมากนัก โดยจะเห็นได้ว่าหากผลงานการศึกษาที่เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงมีการกล่าวถึงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงสมัยธนบุรีก็มักเป็นการอธิบายไปในลักษณะที่ผูกติดมากับการอธิบายถึงสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสมัยอยุธยาหรือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งไม่มีความแตกต่างกันแต่อย่างใด

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี โดยทำการศึกษา ตรวจสอบ สืบค้น วิเคราะห์เอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์

ที่เป็น ลายลักษณ์อักษร ทั้งชั้นต้นและชั้นรอง รวมถึงผลงานการศึกษาที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี และผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยธนบุรี ซึ่งครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่เหตุการณ์ในช่วงของการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 จนถึงกาลสิ้นสุดสมัยธนบุรีใน พ.ศ. 2325 โดยผลจากการศึกษาจะช่วยเพิ่มเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สตรีไทย และประวัติศาสตร์ไทยสมัยธนบุรีให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เนื่องจากสถานภาพและบทบาทเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้น สามารถสะท้อนให้เห็นมุมมอง ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และบริบทของสังคมในสมัยนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

การตรวจเอกสาร

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี สถานภาพและบทบาทจึงเป็นแนวความคิดพื้นฐานสำหรับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยจากการศึกษาค้นคว้าพบว่า สถานภาพหมายถึง ตำแหน่งที่ได้จากการเป็นสมาชิกของสังคม ทุกคนในสังคมเกิดมาต้องมีสถานภาพ ซึ่งเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลใช้ในการติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น สถานภาพแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ สถานภาพที่ได้มาโดยกำเนิดหรือสถานภาพที่ติดตัวมา (Ascribed Status) อันเป็นสถานภาพที่สังคมเป็นผู้กำหนด ไม่สามารถเลือกเองได้ เช่น เพศ ความเป็นเครือญาติ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ เป็นต้น และสถานภาพสัมฤทธิ์หรือสถานภาพที่ได้มาภายหลังจากที่ได้ใช้ชีวิตในสังคมแล้ว (Achieved Status) อันเป็นสถานภาพที่แต่ละบุคคลสามารถเลือกเองได้ด้วยการใช้ความสามารถในด้านต่าง ๆ เช่น อาชีพ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา ตำแหน่งหน้าที่ทางสังคม ทั้งนี้แต่ละสถานภาพจะมีอำนาจ สิทธิพิเศษ และศักดิ์ศรีในระดับที่แตกต่างกัน สถานภาพจึงเป็นปัจจัยกำหนดความสูงต่ำและสถานะทางสังคมของแต่ละบุคคล อีกทั้งยังมักมีความหมายในเชิงเปรียบเทียบความสูงต่ำของแต่ละบุคคล ส่วนบทบาท หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิหน้าที่ของแต่ละสถานภาพ รวมถึงพฤติกรรมที่กลุ่มคนหรือสังคมคาดหวังให้ผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ปฏิบัติ เพื่อจะได้มีการกระทำระหว่างกันได้อย่างราบรื่น และสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม การกำหนดบทบาทในแต่ละสังคมจึงแตกต่างกัน (สนธยา พลศรี, 2553 ; วรธนา โพธิ์น้อย, 2553 ; จงจิตต์ โศภณคนนาภรณ์, 2554 ; ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2559) สถานภาพและบทบาทจึงเป็นสิ่งที่สังคมนำมาใช้ควบคุมกันในการจัดระเบียบทางสังคม โดยอาศัยความแตกต่างเป็นเกณฑ์ในการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้แก่สมาชิกของสังคม เพื่อให้สมาชิกรู้ถึงตำแหน่ง ฐานะ ระดับความสูงต่ำ สิทธิ อำนาจ บทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ มีแนวทางและแบบแผนสำหรับการประพฤติปฏิบัติของตนในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ถูกต้องเหมาะสม สอดคล้องกับวัฒนธรรมของสังคมนั้น การที่แต่ละบุคคลปฏิบัติตนตามสถานภาพและบทบาทจะทำให้สังคมยอมรับและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างราบรื่นและเป็นปกติสุข

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องในครั้งนี้ สามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) ข้อมูลที่เป็นภาพรวมของสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงไทยในอดีต 2) ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงของไทยในอดีต โดยเอกสารในกลุ่มที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับภาพรวม

ของสภาพและบทบาทในด้านต่าง ๆ ของผู้หญิงไทยในอดีต ได้แก่ ผลงานของบุญเดิม ไพเราะ (2519) เรื่อง “สภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย” ที่มุ่งศึกษา วิเคราะห์ พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลง สภาพและบทบาทในครอบครัว สังคม และกฎหมายของผู้หญิงในสังคมไทยสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีข้อดีคือ การให้ภาพรวมเกี่ยวกับการแบ่งบทบาทหน้าที่ของผู้คนในสังคมไทย ในอดีต โดยอาศัยเพศและ ชนชั้นเป็นเกณฑ์ ผลงานการศึกษาของชลธิศา จำปาเทศ (2535) เรื่อง “บทบาทสตรีไทยในประวัติศาสตร์ชาติไทย” ที่มีจุดเด่น คือ การกล่าวถึงพระราชประวัติและประวัติ รวมถึง บทบาทของผู้หญิงในสมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในด้านการศึกษา ครอบครัว กฎหมาย สังคม และการประกอบอาชีพ ผลงานของมาลี พฤษพงษ์คารลี (2551) เรื่อง “ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง” ที่ได้กล่าวถึงสิทธิ บทบาท หน้าที่ของผู้หญิงในสังคมไทย และผลงานของอิรภัทร สุริยพันธุ์ (2552) เรื่อง “มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย พ.ศ. 2394-2478” ที่อธิบายเกี่ยวกับสภาพและบทบาทของผู้หญิง ที่เป็นภรรยาในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้ จากการศึกษาข้อมูลในเอกสารข้างต้นทำให้ผู้วิจัยได้ข้อสรุป เกี่ยวกับสภาพและบทบาทว่า สังคมไทยในอดีต ไม่ว่าจะเป็นสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา หรือสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ต่างก็ได้กำหนดให้ผู้หญิงและผู้ชายมีสภาพและบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกัน โดยพิจารณาจากเพศ และชนชั้น ที่สำคัญตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา สังคมได้คาดหวังและกำหนดให้ผู้หญิงมีสภาพเป็นรอง ผู้ชาย ต้องยอมรับความเหนือกว่าของผู้ชายถึงแม้จะอยู่ในระดับฐานะหรือชนชั้นเดียวกัน ทั้งยังคาดหวัง และกำหนดให้ผู้หญิงมีสภาพเป็นเพียงแค่ลูกสาว ภรรยา และมารดา มีบทบาทหน้าที่หลักเกี่ยวกับการดูแล ปรนนิบัติสมาชิก ดูแลบ้านเรือนและประกอบอาชีพเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ในพื้นที่ของบ้านและครอบครัว ในขณะที่ ผู้หญิงชนชั้นสูงมักถูกทำให้ต้องผูกพันยึดโยงอยู่กับชนชั้นและวงศ์ตระกูล ถูกคาดหวังให้ต้องปฏิบัติตนให้เป็นกุลสตรีตามกรอบจารีตธรรมเนียมของชนชั้นและวงศ์ตระกูลอย่างเคร่งครัดมากกว่าผู้หญิงในครอบครัวสามัญ ผู้หญิงชนชั้นสูงจึงมักจะได้รับการศึกษาอบรมอย่างเข้มงวดทั้งวิชาหนังสือ กิริยามารยาท การบ้านการเรือน งานฝีมือ การละครและฟ้อนรำ เพื่อเตรียมตัวเป็นแม่บ้านที่ดีหลังแต่งงาน ซึ่งการแต่งงานของผู้หญิงชนชั้นสูง จะคำนึงถึงเรื่อง

ความเหมาะสมในเรื่องชาติตระกูลและสถานะทางสังคมเป็นสำคัญ ผู้หญิงชนชั้นสูงจำนวนไม่น้อย จึงต้องแต่งงานกับบุคคลที่อยู่ในกลุ่มเครือญาติของตนที่มีระดับสถานะทางสังคมในระดับเดียวกัน หรือสูงกว่า หรือต้องแต่งงานตามกรอบจารีตธรรมเนียมของกลุ่มชนชั้นสูง ที่ขุนนางมักจะถวายตัวลูกสาว ให้เป็นบาทบริจาริกาของพระมหากษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ ตลอดจนยกให้เป็นภรรยาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์โดยอาศัยความเป็นเครือญาติ ส่วนบทบาทหน้าที่หลัก ของผู้ชาย จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง การบริหารราชการ รวมทั้งการศึกสงคราม ที่ล้วนเป็น เรื่องภายนอกบ้าน ผู้ชายจึงสามารถมีสภาพได้หลากหลายกว่าผู้หญิง มิได้จำกัดอยู่กับการเป็นลูกชาย สามเณร และบิดา แต่สามารถเป็นขุนนาง ทหาร แม่ทัพ รวมถึงพระสงฆ์ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงในสังคมไทยในอดีต ส่วนใหญ่จึงไม่มีโอกาสในการแสดงบทบาททางการเมือง

ส่วนเอกสารในกลุ่มที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในอดีต ที่ผู้วิจัยศึกษาพบทวนในครั้งนี้ได้แก่ ผลงานของจิราวุธ โสภาก (2542) เรื่อง “บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย” ที่มีจุดเด่น คือ การนำเสนอเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ โดยอธิบายให้เห็นว่าผู้หญิงชั้นสูงในสังคมอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีบทบาททางการเมืองใน 3 ลักษณะ คือ การมีบทบาทเป็นผู้เสริมสร้างความมั่นคงให้กับราชวงศ์ด้วยการแต่งงานหรือการสร้างสัมพันธไมตรีผ่านการเป็นเครือญาติ การมีบทบาทในด้านการปกครอง รวมถึงการมีบทบาทในด้านการสงคราม ผลงานของดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (2545) เรื่อง “บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงกับการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย” ที่มุ่งวิเคราะห์และนำเสนอบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยา โดยอาศัยการศึกษาจากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผลงานของสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา (2546) เรื่อง “สตรีในประวัติศาสตร์การเมืองไทย” ที่ได้อธิบายถึงการมีบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ว่า ผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์มีบทบาททางการเมืองปรากฏใน 3 ลักษณะ คือ การเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน การเป็นตัวแทนเชื่อมสัมพันธไมตรีระหว่างเมืองหรือระหว่างรัฐ ระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง และการต่อสู้ในศึกสงคราม ผลงานของพรศิริ บุรณเขตต์ (2540) เรื่อง “นางใน: ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5” ซึ่งมีข้อที่เป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ คือ การนำเสนอวิธีการส่งสมอำนาจทางการเมืองโดยอาศัยความเป็นเครือญาติ โดยกลุ่มขุนนางตระกูลต่าง ๆ มักสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับพระราชวงศ์ด้วยการถวายตัวสมาชิกผู้หญิงของตระกูลให้เป็นนางใน ทว่าการศึกษาของพรศิริจำกัดขอบเขตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น ผลงานของสุนทร ชูตินธวานนท์ (2546) เรื่อง “ขัตติยนารีแห่งราชอาณาจักรสยาม” ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยาไว้อย่างละเอียดลึกซึ้ง อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงบริบททางสังคมและการเมืองในเวลาที่ทำการศึกษาก็เป็นอย่างดี แต่การศึกษานี้ก็จำกัดขอบเขตอยู่ในกลุ่มของผู้หญิงชั้นสูงในสมัยอยุธยาที่อยู่ร่วมสมัยกับพระสุพรรณภักดีเท่านั้น เช่น พระศรีสุริโยทัย พระวิสุทธิกษัตริย์ พระบรมดิลก พระอัครมเหสีและพระราชธิดาในสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์พระสนมเอกในรัชกาลสมเด็จพระชัยราชาธิราช รวมถึงผลงานของวิณา เอี่ยมประไพ (2555) เรื่อง “การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7” จุดเด่นของงานการวิจัยชิ้นนี้ คือ การชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางการเมืองของสังคมไทยในสมัยโบราณที่วางอยู่บนระบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ พระมหากษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนางมักมีการเชื่อมความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างกัน ซึ่งอาศัยผู้หญิงในวงศ์ตระกูลเป็นผู้มีบทบาทในการเชื่อมความสัมพันธ์ โดยกลุ่มเชื้อพระวงศ์และขุนนางนิยมถวายบุตรสาวให้เป็นบาทบริจาริกาของพระมหากษัตริย์เพื่อเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดี อีกทั้งยังเป็นการทำให้พระราชอำนาจทางการเมืองของพระมหากษัตริย์มีเสถียรภาพ ในขณะที่บรรดาเชื้อพระวงศ์และขุนนางที่ถวายบุตรสาวให้แก่พระมหากษัตริย์ก็จะมีสถานภาพทางการเมืองที่มั่นคงและมีความก้าวหน้าในราชการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากบุตรสาวมีโอกาสดำรงการรับใช้และให้กำเนิดผู้สืบทอดพระราชวงศ์ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผลงานการศึกษาข้างต้น ต่างก็มีจุดเด่นที่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมือง

ของผู้หญิงชนชั้นสูงอย่างลุ่มลึกและน่าสนใจ แต่ขณะเดียวกันการศึกษาวีเคราะห์มีขอบเขตจำกัดอยู่ที่บทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ โดยไม่มีการศึกษาวีเคราะห์ถึงสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยธนบุรี ดังนั้นงานวิจัยในครั้งนีจึงมุ่งศึกษาวีเคราะห์สถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยธนบุรีเพื่อเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สมัยธนบุรีและประวัติศาสตร์สตรีให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาทบทวนเอกสารทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยได้ว่า ผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมไทยในอดีต คือ ผู้หญิงที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสายโลหิตและอยู่ในวงศ์ตระกูลของพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนาง รวมถึงเจ้าเมือง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครอง ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้มีสถานภาพหรือตำแหน่งฐานะทางสังคมที่สูงตามไปด้วย อาทิ การเป็นพระราชมารดา พระมเหสี พระสนม พระราชกนิณี พระราชชนิษฐา พระราชธิดา พระราชนัดดา ของพระมหากษัตริย์ รวมถึงการเป็นภรรยาหรือลูกสาวของขุนนางระดับสูง ตลอดจนการเป็นภรรยาหรือลูกสาวเจ้าเมือง การที่ผู้หญิงชนชั้นสูงเหล่านี้มีสถานภาพหรือตำแหน่งฐานะทางสังคมสูง อีกทั้งยังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้มีอำนาจในการเมืองการปกครอง ส่งผลให้ผู้หญิงชนชั้นสูงเป็นกลุ่มผู้หญิงที่สามารถมีบทบาททางการเมืองได้ โดยจากการศึกษาทำให้ผู้วิจัยพบว่าที่ผ่านมาผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมไทยในอดีตมีบทบาททางการเมืองปรากฏใน 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองโดยตรง ในฐานะผู้ช่วยบริหารราชการแผ่นดินแก่ยุวกษัตริย์หรือผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และผู้ปกครองเมือง เช่น พระมเหสีในสมัยสุโขทัย และท้าวศรีสุตาจันทร์ในสมัยอยุธยา 2) การทำศึกสงครามเพื่อปกป้องอาณาจักรในฐานะวีรสตรี เช่น พระศรีสุริโยทัยในสมัยอยุธยา ท้าวเทพกษัตรีและท้าวศรีสุนทรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น 3) การเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ทางการเมือง สร้างสัมพันธไมตรี สร้างเครือข่ายพันธมิตรระหว่างกษัตริย์ในแต่ละอาณาจักร และระหว่างกษัตริย์กับขุนนาง ด้วยการแต่งงานระหว่างวงศ์ตระกูล เพื่อสร้างความเกี่ยวข้องให้เกิดความสัมพันธ์ทางเครือญาติขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้พระราชอำนาจของกษัตริย์และราชวงศ์มีความชอบธรรมและมั่นคง ขณะเดียวกันยังเป็นการเพิ่มพูนอำนาจและอิทธิพลของตระกูลขุนนางต่าง ๆ เช่น พระวิสุทธิกษัตริย์ กรมหลวงโยธาเทพและกรมหลวงโยธาเทพในสมัยอยุธยา 4) การมีส่วนร่วมในการแสดงถึงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และพระราชอาณาจักรซึ่งแสดงออกมากในรูปของการสร้างศาสนสถาน รวมถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พระมเหสีศรีจุฬาลักษณ์สมัยสุโขทัย และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยสุโขทัยมีบทบาททางการเมืองใน 3 ลักษณะ คือ การเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองการปกครองโดยตรง การเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง และการมีส่วนร่วมในการแสดงถึงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และพระราชอาณาจักร ด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในขณะที่ผู้หญิงชนชั้นสูงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีบทบาททางการเมืองครบทั้ง 4 ลักษณะ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Research) ดำเนินการวิจัยโดยการศึกษ เอกสาร (Documentary Research) ซึ่งยึดแนวทางของระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ในการดำเนินการวิจัย และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยแนวทางของระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์มีขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1. การศึกษาค้นคว้าเอกสาร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ รวมถึงผลงานทางวิชาการในสาขาวิชา ประวัติศาสตร์ และสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาสู่การกำหนดประเด็นปัญหา วัตถุประสงค์ ขอบเขต คำโครง และกรอบแนวคิดของงานวิจัย

2. การรวบรวมเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยผู้วิจัยได้รวบรวม ทั้งเอกสารหลักฐานชั้นต้นและชั้นรอง อาทิ พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึกส่วนตัว หมายรับสั่ง หนังสือ บทความ งานวิจัย ที่มีเนื้อหาและให้ข้อมูลเกี่ยวข้องกับผู้หญิงชั้นสูงในสมัยธนบุรี ประวัติศาสตร์ สมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและการเมืองการปกครองสมัยธนบุรี

3. การวิพากษ์หลักฐาน การวิพากษ์ข้อมูล และการตีความข้อมูล อันเป็นขั้นตอนสำคัญของระเบียบ วิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ที่ผู้วิจัยทำการตรวจสอบประเมินคุณค่าของเอกสารหลักฐานด้วยการพิจารณา ในแง่มุมต่าง ๆ อาทิ ผู้เขียนหรือผู้จัดทำเอกสารหลักฐาน แหล่งที่มาและยุคสมัยของการสร้างหรือเขียนเอกสาร หลักฐาน สภาพหรือรูปลักษณะของเอกสารหลักฐาน เนื้อหาข้อมูลหรือเนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารหลักฐาน การตรวจสอบเปรียบเทียบกับเอกสารหลักฐานอื่น ๆ เพื่อประเมินความหมาย ความถูกต้อง ความน่าเชื่อถือ และคุณค่าของเอกสารหลักฐาน ตลอดจนการพิจารณาตรวจสอบข้อมูลในเอกสารหลักฐานว่าสะท้อนให้เห็น ประเด็นใดบ้าง ผู้เขียนหรือผู้จัดทำเอกสารหลักฐานมีเจตนาหรือจุดมุ่งหมายที่แท้จริงที่ต้องการจะสื่อสารไปยัง ผู้อ่านแฝงอยู่หรือไม่ โดยพิจารณาจากภูมิหลังความเป็นมาของผู้เขียนหรือผู้จัดทำเอกสารหลักฐาน ร่วมกับการพิจารณาการใช้คำ ลำนวนโวหาร ตลอดจนสภาพสังคมในช่วงเวลาที่ผู้เขียนหรือผู้จัดทำเอกสารหลักฐานขึ้น

4. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ ขั้นตอนซึ่งผู้วิจัยทำการแยกแยะและจัดกลุ่มของข้อมูลที่ได้จากการพิจารณาตรวจสอบเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ตามคำโครงและกรอบแนวคิด ของงานวิจัยที่ได้กำหนดเอาไว้ จากนั้นจึงสร้างและอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลต่าง ๆ ให้เกิดเป็นเรื่องราว ทางประวัติศาสตร์ ที่คำนึงถึงความสัมพันธ์ และความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเหตุเป็นผล

5. เขียนรายงานการวิจัย โดยอธิบายและเรียบเรียงเพื่อนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าในรูปแบบ พรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description)

อย่างไรก็ตามการวิจัยเอกสาร โดยยึดระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์มีข้อดี คือ ข้อมูลที่ได้มีความถูกต้องตรงกัน มีความน่าเชื่อถือ สามารถอ้างอิงแหล่งที่มาได้ เนื่องจากได้ผ่านกระบวนการพิจารณา กลั่นกรองข้อมูลหลักฐานอย่างถี่ถ้วน แต่ในขณะเดียวกันการศึกษาวิจัยโดยยึดระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ อาจทำให้ข้อมูลบางประเด็นที่น่าสนใจถูกละเลยไป โดยเฉพาะข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งข้อมูลที่ถูกประเมินว่า น่าเชื่อถือน้อย หรือข้อมูลที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานเพียงชั้นเดียว ซึ่งยากที่จะพิสูจน์ความน่าเชื่อถือ

ผลการวิจัย

จากการศึกษา สืบค้น ตรวจสอบเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งชั้นต้นและชั้นรอง ซึ่งได้แก่ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทุมาศ (เจิม) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง นรินทรเทวี หนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ หนังสือลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ 4 สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรีและสายสัมพันธ์ของสกุลจาตุรงคกุล พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีในสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงผลงานการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ อาทิ หนังสือการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี หนังสือมุมมองใหม่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตากสินมหาราช ตลอดจนนิพนธ์ หนังสือและเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้วิจัยพบข้อมูลที่สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี ซึ่งแบ่งออกเป็นประเด็น ดังนี้

1. ผู้หญิงชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าในราชสำนักสมัยธนบุรีมีผู้หญิงชั้นสูงที่มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นจำนวนมาก แต่ข้อมูลและเรื่องราวต่าง ๆ ของผู้หญิงส่วนใหญ่ในราชสำนักสมัยธนบุรีมีค่อนข้างน้อย จึงไม่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงเหล่านั้นได้ อย่างไรก็ตาม จากการสืบค้น ตรวจสอบและวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวไปข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยพบข้อมูลผู้หญิงชั้นสูงจำนวนหนึ่ง ซึ่งสามารถนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงเหล่านั้นได้ โดยข้อมูลของผู้หญิงชั้นสูงเหล่านั้น มีดังนี้

1) หม่อมเจ้ามิตร

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1 (2495) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับหม่อมเจ้ามิตร หรือเจ้ามิตรไว้ตรงกันว่า หม่อมเจ้ามิตรหรือเจ้ามิตร เป็นพระราชธิดาในกรมพระราชวังบวร ฯ โดยหลังจากที่ผู้วิจัยได้ตรวจสอบกับหลักฐานอื่นแล้วพบว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานข้างต้น คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต (ขุนหลวงหาวัด) หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ พระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมอญ (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1, 2495; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2563; ปราบินทร์ เครือทอง, 2558; อภินิหารบรรพบุรุษ, 2473) หม่อมเจ้ามิตรจึงเป็นพระราชวงศ์หญิงชั้นสูงของกรุงศรีอยุธยา ผู้เป็นทั้งพระราชธิดาและพระราชนัดดาในพระมหากษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา

ภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 หม่อมเจ้ามิตรเป็นเชื้อพระวงศ์สมัยอยุธยาที่กองทัพพม่าได้กวาดต้อนกลับไป ยังคงหลงเหลืออยู่ที่ค่ายโพธิ์สามต้น เมื่อคราวที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตีค่ายโพธิ์สามต้น

และได้ชัยชนะ จึงทรงรับหม่อมเจ้ามิตรหรือเจ้ามิตรมาเป็นภรรยา และโปรดพระราชทานพระนามใหม่ให้แก่หม่อมเจ้ามิตรหรือเจ้ามิตรว่าเจ้าประทุม (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล, 2551; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2, 2495; กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471)

2) หม่อมเจ้ากระจาด

ข้อมูลเกี่ยวกับหม่อมเจ้ากระจาดที่ปรากฏอยู่ในเนื้อความของพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา ตอน 2 เล่ม 1 (2495) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) สอดคล้องตรงกันกับเนื้อความที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) กล่าวคือ หม่อมเจ้ากระจาดเป็นพระธิดาในกรมหมื่นจิตรสุนทร ซึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน (2563) ระบุว่ากรมหมื่นจิตรสุนทร คือ พระองค์เจ้ามั่งคุด ผู้เป็นพระโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ แห่งกรุงศรีอยุธยา ดังนั้น หม่อมเจ้ากระจาดจึงเป็นสมาชิกพระราชวงศ์ของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา โดยทรงเป็นพระธิดาในกรมหมื่นจิตรสุนทรและเป็นพระราชนัดดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) และหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ (2473) ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับหม่อมเจ้ากระจาดในสมัยธนบุรีที่สอดคล้องต่อกัน สรุปได้ว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับหม่อมเจ้ากระจาดเป็นภรรยา พร้อม ๆ กับหม่อมเจ้ามิตร โดยทรงโปรดพระราชทานพระนามใหม่ให้แก่หม่อมเจ้ากระจาดว่าเจ้าบุผา ในขณะที่จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีจะให้ข้อมูลที่แตกต่างคลาดเคลื่อนออกไปเล็กน้อย กล่าวคือ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดพระราชทานพระนามใหม่ให้แก่หม่อมเจ้ากระจาดว่าบุษบา

3) หม่อมเจ้าอุบล

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรมศิลปากร, 2512) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) และจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) รวมถึงหนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ (2473) ระบุข้อมูลเกี่ยวกับหม่อมเจ้าอุบลที่สอดคล้องตรงกันว่า หม่อมเจ้าอุบลเป็นพระธิดาในกรมหมื่นเทพพิพิธ หรือพระองค์เจ้าแขก พระโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2563) ดังนั้น หม่อมเจ้าอุบลจึงเป็นพระราชวงศ์หญิงสมัยอยุธยา โดยเป็นพระธิดาในกรมหมื่นเทพพิพิธและเป็นพระราชนัดดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

เอกสารหลักฐานข้างต้นยังได้ให้ข้อมูลที่บ่งชี้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงรับหม่อมเจ้าอุบลไว้เป็นภรรยาเช่นเดียวกับพระราชวงศ์หญิงพระองค์อื่นจากกรุงศรีอยุธยา อาทิ หม่อมเจ้ามิตร หม่อมเจ้ากระจาด ถึงแม้ว่าเอกสารหลักฐานเหล่านั้นจะไม่ได้ให้ข้อมูลที่ชี้ชัดว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับหม่อมเจ้าอุบลไว้เป็นภรรยาในช่วงเวลาใดก็ตาม

4) หม่อมเจ้าจิม

ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (กรมศิลปากร, 2512) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1 (2495) จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) และ (หนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ, 2473) ให้ข้อมูลสอดคล้องตรงกันว่า หม่อมเจ้าจิมเป็นพระธิดาในเจ้าฟ้าจิตรหรือเจ้าฟ้าจิด ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับเป็นภรรยา โดยจากการตรวจสอบข้อมูลในเอกสารหลักฐานอื่น ทำให้ผู้วิจัยพบว่าเจ้าฟ้าจิตรหรือเจ้าฟ้าจิด ทรงเป็นพระโอรสในพระองค์ดำ (ปราชญ์ เครือทอง, 2558) ผู้เป็นพระโอรสในสมเด็จพระเพทราชา อันเกิดแต่พระสนม (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, 2563) เจ้าฟ้าจิตรหรือเจ้าฟ้าจิดจึงเป็นพระราชนัดดาในสมเด็จพระเพทราชา ดังนั้นหม่อมเจ้าจิมจึงเป็นพระราชวงศ์หญิงจากราชตระกูลของพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาอีกพระองค์หนึ่ง ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับไว้เป็นภรรยาภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2

5) เจ้าจอมจิมหรือกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์

จากการศึกษาสืบค้นในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2512) และจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (กรมหลวงนรินทรเทวี, 2471) ร่วมกับการตรวจสอบข้อมูลในหนังสือลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ 4 สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี (ปรีดา ศรีชลาลัย และอบทิพย์ แดงสว่าง, 2522) หมายรับสั่งเรื่องโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้านครศรีธรรมราช จ.ศ. 1138 (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2523) พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรมหลวงนรินทรเทวี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2561) หนังสือการเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2562) และพระประวัติสังเขปพระเจ้าขัติยราชินิกุล สมมตมโหฬารวัย พระเจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งจัดพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือรวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช (กรมศิลปากร, 2505) ทำให้ผู้วิจัยพบข้อมูลว่าเจ้าจอมจิมเป็นธิดาของพระปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งภายหลังจากที่เสียกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. 2310 พระปลัดเมืองได้ขึ้นเป็นเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) โดยได้รับการยอมรับจากกรมการเมือง ขวานครศรีธรรมราช รวมถึงบรรดาหัวเมืองทางใต้ ทั้งนี้เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปปราบชุมนุมเจ้าพระยานครศรีธรรมราช และทรงได้ชัยชนะ ในครั้งนั้นเจ้าพระยานครศรีธรรมราชได้ถวายเจ้าหญิงจิม พระธิดาให้เป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมาสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงโปรดฯ ตั้งให้เจ้าหญิงจิมเป็นกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์ พระสนมเอก เนื่องจากเจ้าจอมจิมได้ถวายงานรับใช้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี อีกทั้งยังเป็นพระมารดาของพระราชโอรสและ พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีถึง 4 พระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, เจ้าฟ้าชายทัศพงศ์ สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, เจ้าฟ้าชายนเรนทราธิราช และสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ รัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

6) เจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่

ในพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล (2551) พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2 (2495) ต่างก็มีเนื้อความที่แสดงให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ความเป็นเครือญาติระหว่างสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับเจ้าพระยาจักรี ผู้ที่ในเวลาต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ซึ่งในเอกสารหลักฐานข้างต้นได้มีการกล่าวถึงสมเด็จพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ว่าทรงเป็นพระราชนัดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยมีได้ให้ข้อมูลหรือรายละเอียดเกี่ยวกับความเกี่ยวข้อหรือสายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเพิ่มเติมแต่อย่างใด ทั้งนี้เมื่อผู้วิจัยทำการสืบค้นตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารและหลักฐานอื่น ๆ อาทิ หมายรับสั่ง เรื่องการพระราชทานเพลิงพระศพ พระมารดาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าสุพันธุ์ ณ วัฒนาภิเษก จ.ศ. 1142 (คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, 2523) หนังสืออภินิหารบรรพบุรุษ (2473) หนังสือการเมืองไทย สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2562) และหนังสือลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ 4 สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี (ปรีดา ศรีชลาลัย และอบทิพย์ แดงสว่าง, 2522) และจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี (2471) ทำให้ผู้วิจัยพบว่าพระมารดาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หรือเจ้าฟ้าเหม็น คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงฉิมใหญ่ พระธิดาพระองค์ที่ 3 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งโปรดถวายให้เป็นบาทบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ในช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับราชการเป็นเจ้าพระยาจักรีในสมัยธนบุรี

จากการศึกษาข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ดังที่กล่าวไปข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสรุปได้ว่า หม่อมเจ้ามิตร หม่อมเจ้ากระจาด หม่อมเจ้าอุบล หม่อมเจ้าฉิม เจ้าจอมฉิมหรือกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์ และเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ต่างก็เป็นภรรยาของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งทรงรับมาเป็นภรรยาภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง โดยผู้หญิงทั้งหมดล้วนมีภูมิหลังอยู่ในในวงศ์ตระกูลของชนชั้นสูง มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับผู้มีอำนาจในทางการเมืองการปกครองในฐานะลูกสาวหรือหลานสาว

2. บทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี

ในเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ข้างต้นปรากฏเพียงข้อมูลของผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหมดที่เกี่ยวกับชาติกำเนิดวงศ์ตระกูล และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมีได้ให้ข้อมูลหรือกล่าวถึงบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหมดอย่างชัดเจน แต่จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลของผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหมดที่ปรากฏในเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ร่วมกับการศึกษา ตรวจสอบผลงานการศึกษาวเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี การเมืองการปกครองสมัยธนบุรี รวมถึงวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองของสังคมไทยในอดีต ทำให้ผู้วิจัยสามารถสรุปเกี่ยวกับบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี ได้ว่า ผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี โดยเฉพาะ พระสนมเจ้าจอมทั้งหก มีบทบาททางการเมืองในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินนโยบาย

สร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง เพื่อความมั่นคงในพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ รวมถึงความมั่นคงในสถานะและอำนาจทางการเมืองของขุนนาง ด้วยการสร้างความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองภายใต้ระบบอุปถัมภ์ที่กลุ่มชนชั้นสูงยึดถือกันมาอย่างช้านาน ทั้งนี้การที่ผู้หญิงชนชั้นสูงมีบทบาททางการเมืองในลักษณะนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงบทบาทที่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคมชนชั้นสูง โดยจะเห็นได้ว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในสังคมไทยในอดีตต่างก็ได้รับการปลูกฝังขัดเกลาให้มีความตระหนักรู้และให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับชนชั้นและวงศ์ตระกูลของตนอย่างเคร่งครัด อีกทั้งยังถูกปลูกฝังและคาดหวังจากวงศ์ตระกูลให้ปฏิบัติตามวัฒนธรรมทางการเมืองภายใต้ระบบอุปถัมภ์ ด้วยการแต่งงานเพื่อสร้างสายสัมพันธ์ความเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับผู้ที่อยู่ในสถานะหรือวงศ์ตระกูลที่สามารถรักษาหรือส่งเสริมการเลื่อนสถานะทางสังคมและอำนาจทางการเมืองของวงศ์ตระกูลของตนได้

เมื่อพิจารณาข้อมูลในเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ แล้วจะพบว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับเอาผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหมดมาเป็นภรรยา ในช่วงเวลาที่พระองค์ทรงตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ ที่จะทำการกอบกู้ฟื้นฟูพระราชอาณาจักรที่ล่มสลายใน พ.ศ. 2310 ขึ้นมาใหม่ โดยมีพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครอง ดังนั้นการรับเอาผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหมดซึ่งล้วนมีภูมิหลังเป็นชนชั้นสูงมาเป็นภรรยา กล่าวได้ว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถบรรลุพระราชประสงค์ข้างต้นได้ ด้วยการสร้างความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงเป็นเครือญาติกับกลุ่มชนชั้นสูงที่อยู่ในวงศ์ตระกูลของผู้มีอำนาจในสมัยอยุธยา รวมถึงการสร้างเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับขุนนางและเจ้าเมืองผู้มีอำนาจการเมืองมากในสมัยธนบุรี

วัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองของไทยที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของกลุ่ม พวก พ้อง ชนชั้น และวงศ์ตระกูล ส่งผลต่อการดำรงสถานะการเป็นพระมหากษัตริย์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งมีภูมิหลังเป็นสามัญชน ไม่มีเครือข่ายสายสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับวงศ์ตระกูลขุนนางหรือชนชั้นสูงมาก่อน (วैयाจ, 2002/2557; นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2562) การที่พระองค์ทรงรับเอาเชื้อพระวงศ์ของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาอันได้แก่ หม่อมเจ้ามิตร หม่อมเจ้ากระจาด หม่อมเจ้าอุบล และหม่อมเจ้าฉิม มาเป็นภรรยา จะเป็นการส่งเสริมและช่วยให้การเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์มีความชอบธรรม ได้รับการยอมรับและมีความมั่นคงมากขึ้นจากการได้เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับเชื้อสายของกลุ่มผู้ปกครองเดิม สอดคล้องกับการอธิบายของนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่กล่าวถึงกรณีที่สมเด็จพระเพทราชาทรงรับเอากรมหลวงโยธาเทพ พระบรมราชกนิณีในสมเด็จพระนารายณ์ มาเป็นพระอัครมเหสีฝ่ายขวา และรับเอากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาในสมเด็จพระนารายณ์มาเป็นพระอัครมเหสีฝ่ายซ้าย เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการครองราชย์ของพระองค์ ด้วยการสร้างความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงเป็นเครือญาติกับพระมหากษัตริย์ในรัชกาลก่อนมาภายหลังจากที่พระองค์ทำการยึดอำนาจจากสมเด็จพระนารายณ์ และขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2562; สมฤทธิ์ ลือชัย, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และมนตรี รักษาดี, 2561; จิราณุ โสภากา, 2542)

การรับเอาเจ้าจอมฉิมหรือกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์ ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) รวมถึงการรับเอาเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ ลูกสาวเจ้าพระยาจักรี มาเป็นภรรยา กล่าวได้ว่าเป็นการปฏิบัติตามธรรมเนียมและวัฒนธรรมทางการเมืองของสังคมไทย ที่บรรดาขุนนางมักถวายลูกสาวหรือหลานสาวให้เป็นบาทบริจาริกา

ในพระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงเป็นเครือญาติกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมอำนาจและสถานะทางการเมืองของตน อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดี ส่วนการที่พระมหากษัตริย์ทรงรับเอาลูกสาวหรือหลานสาวของขุนนางไว้เป็นมาทบริจาริกา ก็เพื่อรักษาความมั่นคงในสถานะและพระราชอำนาจของพระองค์ อันเนื่องมาจากการยอมรับและการสนับสนุนจากบรรดาขุนนางที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นเครือญาติ (นวนชนก วิเทศวิทยานุศาสตร์, 2550; มาลี พฤษทรัพย์สวัสดิ์, 2551; วิภา เอี่ยมประไพ, 2555; สุเนตร ชุตินธรานนท์, 2562) นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงภูมิหลังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่เป็นสามัญชน ไม่มีเครือข่ายสายสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับวงศ์ตระกูลขุนนางหรือชนชั้นสูงมาก่อน การรับเอาธิดาของเจ้าพระเจ้านครศรีธรรมราช และลูกสาวของเจ้าพระยาจักรีมาเป็นภรรยา จึงมีส่วนที่ช่วยให้สถานะและ พระราชอำนาจมีความมั่นคงและได้รับการสนับสนุนมากขึ้นจากการเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกับเจ้าพระยานครศรีธรรมราช และเจ้าพระยาจักรี ซึ่งทั้งสองถือเป็นขุนนางระดับสูงที่มีภูมิหลังอยู่ในกลุ่มของชนชั้นสูง และมีอำนาจบารมีทางการเมืองการปกครองอย่างกว้างขวาง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2562)

การอธิบายถึงการมีบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหกในสมัยธนบุรีข้างต้น เป็นการอธิบายที่สอดคล้องกับแนวทางการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับสภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงที่ผ่านมา ซึ่งทำให้ดูเหมือนกับการที่ผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหกในสมัยธนบุรีมีบทบาททางการเมืองในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมืองนั้นเป็นเพียงการแสดงบทบาทที่เป็นไปตามความคาดหวังของวงศ์ตระกูลและสังคม รวมถึงวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองของสังคมไทย อีกทั้งยังเป็นบทบาทของผู้หญิงที่ถูกกำหนดและคัดเลือกโดยผู้ชายผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครองหรือผู้ชายที่เป็นผู้นำของวงศ์ตระกูล ทว่าเมื่อมีการศึกษาให้ลุ่มลึกยิ่งขึ้น โดยยึดเอาผู้หญิงเป็นศูนย์กลางในการศึกษาวิเคราะห์ จะพบว่าการมีบทบาททางการเมืองในลักษณะดังกล่าวของผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหก นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคม และความต้องการของผู้ชายผู้มีอำนาจแล้ว ในทางหนึ่งยังเป็นสิ่งที่ส่งผลดีต่อตัวผู้หญิงเองด้วย โดยเฉพาะในกรณีของหม่อมเจ้ามิตรหม่อมเจ้ากระเจาต หม่อมเจ้าอุบล และหม่อมเจ้าฉิม ที่ต่างก็เป็นเชื้อพระวงศ์หญิงสมัยอยุธยาที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงและบริบททางการเมืองภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยา การได้ถวายตัวเป็นภรรยาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี จึงเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เชื้อพระวงศ์หญิงทั้งสี่ สามารถรักษาสถานะและความเป็นอยู่ที่ดีแบบชนชั้นสูงในราชสำนักสยามของตนให้คงอยู่ต่อไปได้ ถึงแม้ว่าจะเป็น การปรับเปลี่ยนจากการเป็นพระราชธิดาหรือพระราชนัดดาของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์หนึ่ง มาสู่การเป็นภรรยาของพระมหากษัตริย์อีกราชวงศ์หนึ่งก็ตาม ในขณะที่การถวายตัวเจ้าจอมฉิมหรือกรมบริจาภักดีศรีสุदारักษ์ธิดาเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (หนู) และเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ ลูกสาวเจ้าพระยาจักรีให้เป็นภรรยาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็นับเป็นหนทางที่ทำให้ผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งสองสามารถเลื่อนสถานะทางสังคมให้สูงขึ้นและยกระดับความเป็นอยู่มาสู่การเป็นชนชั้นสูงในราชสำนักในฐานะภรรยาของพระมหากษัตริย์ที่สำคัญหากผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหกได้ให้กำเนิดพระโอรส ย่อมส่งผลให้ตำแหน่งและสถานะในราชสำนักเลื่อนสูงขึ้น จากการเป็นพระมารดาของพระโอรส ซึ่งมีโอกาสในการเป็นผู้สืบทอดราชบัลลังก์

บทสรุป

วัฒนธรรมของสังคมไทยในอดีต โดยเฉพาะสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาให้ความสำคัญกับความแตกต่างในเรื่องเพศ ชนชั้นและวงศ์ตระกูล ส่งผลให้สถานะทางสังคมและการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและผู้ชายมีความแตกต่างกัน อีกทั้งยังส่งผลให้ผู้หญิงที่อยู่ในกลุ่มชนชั้นสูงมีบทบาทหน้าที่บางประการซึ่งแตกต่างไปจากผู้หญิงสามัญชน ที่มักถูกกำหนดให้มีบทบาทในพื้นที่ของบ้าน ทำหน้าที่เพียงการปรนนิบัติรับใช้ ดูแลบ้านและสมาชิกในครอบครัว ในขณะที่ผู้หญิงชนชั้นสูง ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ ขุนนาง เจ้าเมือง ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจทางการเมืองการปกครอง ทำให้ผู้หญิงชนชั้นสูงเป็นผู้หญิงกลุ่มที่สามารถมีบทบาททางการเมืองได้ในหลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมและการเมืองในแต่ละช่วงเวลา โดยจากการศึกษาวิเคราะห์จะเห็นได้ว่าผู้หญิงชนชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรี อันได้แก่ หม่อมเจ้ามิตร หม่อมเจ้ากระจาด หม่อมเจ้าอุบล หม่อมเจ้าฉิม เจ้าจอมฉิมหรือกรมบริจาภักดีศรีสุตารักษ์ และเจ้าจอมมารดาฉิมใหญ่ ล้วนมีสถานภาพเป็นภรรยาในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่มีบทบาททางการเมืองในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง ทั้งนี้ การที่ผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหกข้างต้นมีบทบาททางการเมืองในลักษณะดังกล่าว มีสาเหตุมาจากภูมิหลังความเป็นมาของผู้หญิงทั้งหก ซึ่งมีชาติกำเนิดเป็นชนชั้นสูงที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์หรือขุนนาง ประกอบกับการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีภูมิหลังความเป็นมาเป็นสามัญชนนอกกลุ่มชนชั้นสูง รวมถึงวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครองของสังคมไทยที่ให้ความสำคัญกับเรื่องกลุ่มพวกพ้อง ชนชั้นและวงศ์ตระกูล ทั้งหมดนี้ผลักดันให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงรับเอาผู้หญิงชนชั้นสูงทั้งหกมาเป็นภรรยาเพื่อสร้างเครือข่ายทางการเมืองและความชอบธรรมในการขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ ในขณะที่ผู้หญิงชนชั้นสูงเองก็ได้รับผลดีจากการมีบทบาททางการเมืองในลักษณะนี้ไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบภาพรวมของการมีบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยธนบุรี กับผู้หญิงชนชั้นสูงในสุโขทัย สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ จะพบทั้งความเหมือนและความต่าง โดยความเหมือน คือ ผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา สมัยธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ต่างก็มีบทบาททางการเมืองในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง ซึ่งบทบาททางการเมืองในลักษณะนี้เป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงชนชั้นสูงที่ถูกปลูกฝังมาตลอดและเป็นไปตามความคาดหวังของสังคม รวมถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมทางการเมืองภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทย ดังนั้นบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชนชั้นสูงในลักษณะนี้จึงปรากฏในทุกยุคสมัย ส่วนข้อที่แตกต่างกัน คือ ผู้หญิงชนชั้นสูงในสมัยสุโขทัยจะมีบทบาททางการเมืองปรากฏ 3 ลักษณะ ได้แก่ การเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองการปกครองโดยตรง การเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง และการมีส่วนในการแสดงถึงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และพระราชอาณาจักร ด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนผู้หญิงชนชั้นสูงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีบทบาททางการเมืองปรากฏถึง 4 ลักษณะ คือ การเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองการปกครองโดยตรง

การทำศึกสงครามป้องกันอาณาจักร การเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางการเมือง และการมีส่วนในการแสดงถึงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และพระราชอาณาจักรด้วยการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในขณะที่ผู้หญิงชั้นสูงในสมัยธนบุรีมีบทบาททางการเมืองปรากฏเพียงหนึ่งลักษณะ ข้อแตกต่างดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์มีระยะเวลายาวนานกว่าสมัยธนบุรี ทำให้สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์มีบทบาททางสังคม สถานการณ์ทางการเมือง รวมถึงเหตุการณ์สำคัญที่แตกต่างหลากหลายมากกว่าสมัยธนบุรี ซึ่งความแตกต่างหลากหลายในบทบาทสังคม สถานการณ์ทางการเมือง รวมถึงเหตุการณ์สำคัญนี้เป็นเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้ผู้หญิงชั้นสูงในสมัยสุโขทัย สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์สามารถแสดงบทบาททางการเมืองได้มากกว่าสมัยธนบุรี

ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาสถานภาพและบทบาททางการเมืองของผู้หญิงชั้นสูงในราชสำนักสมัยธนบุรีเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาเอกสารและหลักฐานต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าภายหลังการสิ้นสุดสมัยธนบุรี และผลัดเปลี่ยนแผ่นดินสู่สมัยรัตนโกสินทร์ มีพระราชวงศ์หญิงในราชตระกูลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีหลายพระองค์ที่มีได้ถูกสำเร็จโทษไปพร้อม ๆ กับพระราชวงศ์ชาย ดังนั้นควรมีการศึกษาสถานภาพและบทบาททางการเมืองของพระราชวงศ์หญิงในราชตระกูลของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีภายหลังการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินอย่างเป็นระบบ เพื่อเป็นการเพิ่มเติมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์สตรีให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2505). **รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช**. รุ่งเรืองรัตน์.
- กรมศิลปากร. (2512). พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช ของหลวงอนุสรสิทธิกรรม (บัว ณ นคร) ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 31 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 53 (ต่อ) – 57) พงศาวดารเมืองสงขลา นครศรีธรรมราช พัทลุง ขวา และโกศปานไปฝรั่งเศส ภาค 1**. องค์การคำของคุรุสภา.
- กรมศิลปากร. (2512). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ใน **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 (ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65-66) พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตुरายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี**. องค์การคำของคุรุสภา.
- คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. (2523). **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ 1 สมัยกรุงธนบุรี**. สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- จงจิตต์ โศภณคนนาภรณ์. (2554). **สังคมวิทยาสตรี**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- จิราณัฐ โสภะ. (2542). **บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- ชลธิศา จำปาเทศ. (2535). **บทบาทสตรีในประวัติศาสตร์ชาติไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยนครสวรรค์].
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2545). บทบาทและสถานภาพของผู้หญิงกับการเมืองในประวัติศาสตร์สังคมไทย. **ศิลปวัฒนธรรม**, 23(7), 62-70.
- วัยอาจ, เดวิด เค. (2557). **Thailand: A short History** [ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป] (พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธิดา สารยา. (2552). **อารยธรรมไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). เมืองโบราณ.
- นรินทร์เทวี, กรมหลวง. (2471). **จดหมายเหตุความทรงจำ**. (พิมพ์ครั้งที่ 2.). โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- นรินทร์เทวี, กรมหลวง และ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2561). **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์เทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310-2363)**. ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.
- นวนชนก วิเทศวิทยานุกาตร์. (2550). **บทบาทด้านการเมืองและสังคมของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของจังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2416-2476)** [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์].
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2562). **การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี**. (พิมพ์ครั้งที่ 14). มติชน.
- นิพัทธ์พงศ์ พุ่มมา และณรงค์กรรณ รอดทรัพย์. (2555). นางพระยาแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร์: ผู้หญิงกับอำนาจเชิงพื้นที่ในหล้ากมิตติ. **วารสาร มจร. วิชาการ**, 15(30), 71-88.
- บุญเดิม ไพเราะ. (2519). **สถานภาพและบทบาทของสตรีในสังคมไทย** [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- ปราชญ์ เกรือทอง. (2558). “ห้องกับเจ๊ก” การเมืองราชสำนักฝ่ายเรื่องซุบซิบเจ้าหญิงอยุธยาในพระเจ้าตากสินฯ. **ศิลปวัฒนธรรม**, 36(11). https://www.silpamag.com/history/article_39939.
- ปรีดา ศรีชลาลัย และอบพิทย์ แสงสว่าง. (2522). ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาคที่ 4 สกุลเชื้อสายพระราชวงศ์กรุงธนบุรี และสายสัมพันธ์ของสกุลจางตรงคกุล. (พิมพ์ครั้งที่ 5). โรงพิมพ์การรถไฟ.
- พรศิริ บุรณเขตต์. (2540). **นางใน: ชีวิตทางสังคมและบทบาทในสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ 5** [วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 (สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) ฉบับหมอบรัดเล**. (2551). (พิมพ์ครั้งที่ 3). โมะขิต.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน**. (2563). ไทยควอลิตี้บุ๊กส์.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา เล่ม 2 ตอน 1**. (2495). โอเดียนสโตร์.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตเลขา เล่ม 2 ตอน 2**. (2495). โอเดียนสโตร์.

มาลี พฤษพงษ์พวงวดี. (2551). **ย้อนรอยสิทธิความเป็นคนของผู้หญิง**. ออฟเซ็ท.

วรรณภา โพธิ์น้อย. (2553). “สถานภาพและบทบาทชายหญิงในสังคมโลก” **ประมวลสารชุดวิชาการศึกษามหาวิทยาลัยสุโขทัย** สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

วิภา เขียมประไพ. (2555). **การสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของสตรีฝ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ศิริรัตน์ แดตสกุล. (2559). **ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา**. (พิมพ์ครั้งที่ 4). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สนธยา พลศรี. (2553). **หลักสังคมวิทยา**. (พิมพ์ครั้งที่ 2). โอเดียนสโตร์.

สมฤทธิ ลือชัย, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และมนตรี รักษาดี. (2561). มุมมองใหม่: พระเจ้าตากสิน (เอกสารสรุปการเสวนา “มุมมองใหม่ในประวัติศาสตร์พระเจ้าตากสินมหาราช” จัดโดยสถาบันอยุธยาศึกษา 7 มิ.ย. 2555) ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และชำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (บ.ก.). **มุมมองใหม่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ตากสิน มหาราช** (หน้า 248-281). (พิมพ์ครั้งที่ 2). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สุธรา สัจฉายา. (2561). **ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี**. (พิมพ์ครั้งที่ 3). สารคดี.

สุนทร ชุตินทรานนท์. (2546). ชัตติยานรีแห่งราชอาณาจักรสยาม. **ศิลปวัฒนธรรม**, 24(3), 70-99.

สุนทร ชุตินทรานนท์. (2562). **พระสุพรรณกัลยา จากตำนานสู่หน้าประวัติศาสตร์**. (พิมพ์ครั้งที่ 7). เมืองโบราณ.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2547). สตรีในประวัติศาสตร์การเมืองไทย: ประเด็น 2475. ใน อุ่นเรือน ทองอยู่สุข (บ.ก.). **มิติสตรี วิถีสังคมไทย**. วิชาการพิมพ์.

อภินิหารบรรพบุรุษ. (2473). โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

อิรภัทร สุริยพันธุ์. (2552). **มโนทัศน์เรื่อง “เมีย” ในสังคมไทย พ.ศ. 2394-2478**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช].